

WSTĘP

Realizacja nakreślonego tytułem książki tematu, a mianowicie *Sport jako kulturowa rzeczywistość*, obliguje nas do wyjaśnienia zawartych w tytule kategorii i ukazania występujących między nimi zależności. Chodzi przede wszystkim o kategorie „kultury” i „sportu” oraz kategorię „kultury fizycznej”, która z jednej strony jest elementem kultury ogólnej, z drugiej natomiast mieści w sobie kategorię sportu. Zatem możemy powiedzieć, że jest ona łącznikiem, pośrednikiem pomiędzy kategoriami kultury i sportu. Powyższe wyjaśnienia pozwolą w konsekwencji na ukazanie obszarów naukowej penetracji sportu przy zastosowaniu metodologii charakterystycznej dla nauk humanistycznych.

Przez długie lata, jak byśmy dziś powiedzieli, w naukach o kulturze fizycznej dominujące było przyrodnicze, biologiczne i naturalistyczne podejście. Podwaliny pod taki sposób analizy zjawisk omawianej dziedziny położył Jędrzej Śniadecki, ojciec polskiej teorii edukacji fizycznej, autor fundamentalnego dzieła *O fizycznym wychowaniu dzieci*¹. Tendencja ta dominowała do II wojny światowej i znalazła kontynuatorów w osobach H. Jordana, E. Piaseckiego, W. Osmolskiego, Z. Gilewicza i wielu innych. Koncentrowali oni swą uwagę na wychowaniu fizycznym, które rozumie- li jako oddziaływanie na organizm człowieka środkami naturalnymi, takimi jak ruch, woda, słońce itp., nawiązując tym samym do dyrektyw J. J. Rousseau o „powrocie człowieka do natury” i szczęśliwości „człowieka naturalnego”².

Tak rozwijająca się filozoficzno-pedagogiczna myśl zaowocowała systemami wychowania fizycznego w postaci gimnastyki szwedzkiej Lingów³,

1. Zwarta praca zatytułowana *O fizycznym wychowaniu dzieci* (opracowana i wstępem opatrzona przez W. Okonia, Wrocław 1956) jest złożona z części, które w 1805 roku J. Śniadecki drukował w „Dzienniku Wileńskim” w cyklu zatytułowanym *Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci*.

2. Por. *Emil, czyli o wychowaniu*, t. 1, Ossolineum, Wrocław 1955.

3. Podstawy szwedzkiego systemu gimnastycznego stworzył uczeń F. Nachtegalla - P. H. Ling, a kontynuatorem był jego syn Hjalmar. Na swój sposób modyfikowali system gimnastyki szwedzkiej, zbliżając go do życia i aktualnych wymagań szkoły tacy autorzy jak: E. Bjorksten, A. Bertram, N. Bukh, E. Falk i J. Thulin. Por. P. H. Ling, *Gymnastikens allmanna grunder*, Stockholm 1866.

gimnastyki niemieckiej boisk turnerskich⁴ i angielskiej propozycji gier i sportów⁵, które przez długi czas odgrywały dominującą rolę.

W ten sposób zostało ograniczone pole wychowania fizycznego i całej kultury fizycznej do aktywności ruchowej: form gimnastycznych oraz gier i zabaw ruchowych. Taki pogląd utrwalił się nie tylko w świadomości społecznej, ale także w znacznej części środowiska naukowego. Takie podejście w znaczącym zakresie jest akceptowane i dzisiaj. Nie ma w tym nic złego, ale warto zauważyć, że w ten sposób zostało ograniczone pole naukowej eksploracji kultury fizycznej przez wyeksponowanie jedynie jej elementów o charakterze prakseologiczno-instrumentalnym. Pozbawiono się tym samym możliwości podjęcia głębszej, humanistycznej refleksji nad kondycją człowieka i zbudowania antropologicznej teorii kultury fizycznej⁶.

Zdecydowanie odmienne podejście do badania, analizy i interpretacji kultury fizycznej zaproponował autor *Socjologii wychowania* F. Znaniecki⁷, który zerwał z tradycyjnym, „naturalnym” (w kategoriach nauk przyrodniczych) sposobem opisywania zjawisk kultury fizycznej i przeniósł punkt ciężkości na grunt nauk o kulturze i społeczeństwie. Kluczową czynił dyrektywę metodologiczną współczynnika humanistycznego i wskazał na możliwość analizy ciała i zjawisk kultury fizycznej z pozycji nauk humanistycznych. Przekroczył w ten sposób barierę występującą między naturą i kulturą⁸

4. F. Jahn przez powołanie boisk turnerskich w Niemczech stworzył warunki dla Villame'a i GutsMuthsa do działalności w dziedzinie upowszechniania ćwiczeń fizycznych. Kontynuatorami i jednocześnie reformatorami systemu niemieckiego byli w Austrii K. Gaulhofer i M. Streicher. Ich autorstwa jest także piękna refleksja: „Najważniejsze w wychowaniu fizycznym nie jest to, czegośmy się nauczyli, ale jakimi się stajemy. Nie chodzi bowiem o bezbłędne wykonywanie tego, czy innego ćwiczenia, ale o to, czy wychowankowie nasi czują się dobrze, czy mają ładną postawę, czy umieją zachować się w sposób celowy i rozumny w konkretnej sytuacji, czy zachowują pogodę ducha, czy są zahartowani na trud, czy są koleżeńscy, uczciwi i ofiarni” „W wychowaniu fizycznym - ciało jest punktem zaczepienia, lecz celem - cały człowiek” Por. F. L. Jahn, E. Eiselen, *Die deutsche Tunkunst*, Berlin 1816; Por. K. Zuchora, *Wychowanie fizyczne naszych dni*, SiT, Warszawa 1974, s. 32.

5. Inne drogi rozwoju miało wychowanie fizyczne na Wyspach Brytyjskich. Odcięło się ono swym charakterem od systemów gimnastyki szwedzkiej oraz niemieckiej i stworzyło młodym warunki do gier i zawodów sportowych na świeżym powietrzu, stając się tym samym nie tylko formą naturalnej aktywności, ale także formą wychowania. Zrodziło się ono w wyniku doświadczenia praktyki pedagogicznej, a jego twórcą był głośny reformator angielskiego szkolnictwa T. Arnold. Por. T. Hughes, *Tom Brown's School Days by An Old Boy*, London 1898.

6. Por. Z. Krawczyk, *Słowo wstępne*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, Instytut Kultury, Warszawa 1997, s.9-10.

7. F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 1 i 2, Warszawa 1973.

8. W interesujący sposób rozumienie ciała zaprezentował A. Pawłucki w pracy *Wychowanie jako kulturowa rzeczywistość. Na przykładzie wychowania do wartości ciała*, AWF, Gdańsk 1992.

Takie podejście teoretyczne dominuje w niniejszej książce zatytułowanej *Sport jako kulturowa rzeczywistość*.

Sam termin kultura⁹ dopiero w XIX wieku został poddany naukowej analizie. Pochodzi on od łacińskiego wyrazu *cultura* i oznaczał pierwotnie uprawę roli, a z biegiem czasu przez kulturę rozumiano całokształt dorobku ludzkości, zarówno materialnego jak i duchowego, osiągnięty na przestrzeni dziejów. W zakres tak rozumianej kultury wchodzi również uprawa umysłu, a więc także wszystkie wartości, normy i wzory zachowań, a także wytwory ludzkiej aktywności i kreatywności stanowiące dorobek całej społeczności. Przez kulturę rozumiano też wszystko to, co nie przynależy do natury¹⁰.

Ze względu na wieloskładnikowość i wieloaspektowość fenomenu kultury powstały dziesiątki czy setki sposobów jej definiowania. Ich typologii dokonali A. L. Kroeber i C. Kluckhohn¹¹, którzy wyróżnili definicje opisowo-wyliczające (stosowane najczęściej przez etnologów, m.in. Tylora), historyczne (w odniesieniu do ponadnarodowych i ponadpaństwowych form kultury), normatywne (eksponujące elementy oceniająco-etyczne, wytworzone i przekazywane wzory wartości, idee, symbole kształtujące ludzkie zachowania i ich wytwory w systemie społecznej interakcji, m.in. Kroeber, Parsons), psychologiczne (ujmujące kulturę jako fenomen odpowiadający potrzebom psychologicznym człowieka, m.in. Herder, Malinowski), strukturalno-systemowe (obejmujące jej elementy składowe i wzajemne powiązania, m.in. Kluckhohn), genetyczne (koncentrujące się na prawidłowościach jej powstawania jako więzi społecznej, m.in. Linton)¹².

Pojęciem kultury posługuje się wiele dyscyplin i specjalności naukowych, takich m.in. jak: literatura, filozofia, teologia, socjologia, antropologia, psychologia, ekonomia i każda z nich w sobie właściwy sposób bada fenomen kultury. Przykładowo filozofia podkreśla antropologiczno-ontologiczny i aksjologiczny wymiar kultury, teologia akcentuje autonomię kultury jak i jej zależność od Boga, ukazując ją jako przedmiot odkupienia oraz pełnienie roli pośredniczki w dziele zbawienia, socjologia ujmuje ją jako

9. W sensie przenośnym po raz pierwszy użył tego pojęcia Cyceron. W *Rozmowach tusculańskich* (8a 11,5, 13) myśliciel posłużył się metaforą *cultura animi* w znaczeniu kształtowania ducha i umysłu przez filozofię. To przenośne rozumienie łacińskiego słowa *cultura* odpowiadało starogreckiemu terminowi *paideia*, który oznaczał wszechstronne wychowanie człowieka. Zob. A. Dudek, Hasło: *Kultura*, (w:) A. Zwoliński, *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, PWE, Radom 2003, s. 258-265.

10. Problematykę antynomii natury i kultury omówił szerzej Z. Krawczyk w pracy *Antynomie natury i kultury. Elementy antropologii filozoficznej*, „*Studia Filozoficzne*” 1969, nr 3. Por. tegoż: *Natura, kultura, sport. Kontrowersje teoretyczne w Polsce*, PWN, Warszawa 1970.

11. Zob. A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge Mass. 1952.

12. Zob. S. Kowalczyk, Hasło: *Kultura*, (w:) *Encyklopedia Katolicka*, t. X, TN KUL, Lublin 2004, s. 187-191

przejaw aktywności społecznej i osobowej oraz jako przestrzeń komunikacji społecznej. Wykształciły się dyscypliny ją badające, m.in. filozofia kultury, teologia kultury, socjologia kultury, psychologia kultury, historia kultury, pedagogika kultury itd.¹³

Do najczęściej eksploatowanych na gruncie polskiej humanistyki należy definicja A. Kłoskowskiej, autorki *Kultury masowej*. Jej brzmienie jest następujące: „Kultura jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswojonych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań”¹⁴

Zaprezentowany globalny sposób rozumienia kultury odegrał i odgrywa ważną rolę w dociekaniach naukowych. Jednak z drugiej strony daje się zauważyć tendencję odwrotną, polegającą na selektywnym podejściu do kultury. Oznacza to segmentalizację rzeczywistości kulturowej i koncentrowanie się na jej większych lub mniejszych fragmentach czy elementach.

Z tego między innymi powodu zaczęto zawężać kulturę do poszczególnych jej sfer: kultury symbolicznej¹⁵, kultury społecznej i kultury bytu. Pierwsza z nich dotyczy semiotycznej strony kultury, druga wartości i zachowań o charakterze realizacyjnym, determinowanych przez społeczeństwo i trzecia materialnych warunków życia i pracy ludzi.

Spośród wielu różnorodnych filozoficznych definicji kultury (definicje naturalistyczne, panteistyczne, humanistyczne itd.) na uwagę zasługują definicje personalistyczne. W tym ujęciu kultura jest kreacją człowieka z myślą o człowieku. Innymi słowy: jej twórcą jest człowiek, jej uczestnikiem jest człowiek i winna ona jak najlepiej służyć człowiekowi. Według S. Kowalczyka, kultura „to świadome przetwarzanie natury - ludzkiej i kosmosu, mające na celu dobro człowieka. Takim dobrem jest wszechstronny rozwój osoby ludzkiej: biologiczny, intelektualno-poznawczy, etyczny, estetyczny oraz - w rozumieniu teistów - również religijny. Integralnym elementem kultury ogólnoludzkiej jest kultura duchowa”¹⁶ Zatem możemy powiedzieć, że kultura w ujęciu personalistycznym jest rzeczywistością stworzoną przez człowieka i winna ona służyć jego holistycznemu rozwojowi.

W duchu personalizmu na temat kultury wypowiada się Jan Paweł II. „Kultura jest tym, przez co człowiek jako człowiek staje się bardziej człowiekiem: bardziej „jest” Na tym także opiera się owo kapitalne rozróż-

13. Por. Hašto: *Kultura*, (w:) *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, t. 2, PWN, Warszawa 1999, s. 249-250.

14. A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, PWN, Warszawa 1964, s. 40.

15. Cytowana wcześniej autorka postuluje np. zawężenie pola socjologii kultury (jako subdyscypliny socjologicznej) do dziedziny kultury symbolicznej. Zob. A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 1981.

16. S. Kowalczyk, *Filozofia kultury*, KUL, Lublin 1996, s. 28.

nienie pomiędzy tym, czym człowiek jest, a tym co posiada, pomiędzy „być” a „posiadać” „Wszystko, co człowiek „ma” (posiada), o tyle jest ważne dla kultury, o tyle jest kulturotwórcze, o ile człowiek poprzez to, co posiada, może równocześnie pełniej „być” jako człowiek, pełniej stawać się człowiekiem we wszystkich właściwych dla człowieczeństwa wymiarach swego bytowania” I dalej: „Nie ulega wątpliwości, że pierwszym i podstawowym faktem kulturalnym jest sam człowiek duchowo dojrzały - czyli człowiek w pełni wychowany, zdolny wychowywać sam siebie i drugich. Nie ulega też wątpliwości, że pierwszym i podstawowym wymiarem kultury jest zdrowa moralność: kultura moralna”¹⁷ „Prawdziwa kultura jest humanizacją, podczas gdy niekultura czy kultury fałszywe - dehumanizacją. Dlatego człowiek, wybierając kulturę, prowadzi grę, w której idzie o jego losy”¹⁸.

Mając wyobrażenie o tym, czym jest kultura w ogóle, spróbujmy zatem przybliżyć pojęcie, które nas tu w sposób szczególny interesuje, a mianowicie pojęcie kultury fizycznej. Przypomnijmy tylko, że kultura fizyczna jest elementem kultury i w rozumowaniu teoretycznym stanowi integralny i komplementarny jej dział. Tak jak pojęcie kultury, tak i pojęcie kultury fizycznej jest wieloaspektowe i tym samym niejednoznaczne. Jej rozumienie uzależnione jest od sposobu poznawczego podejścia warunkowanego metodologią różnych dyscyplin naukowych.

Specyfika kultury fizycznej polega na tym, że nie mieści się ona w całości w żadnej z wyżej wyodrębnionych sfer (bytowej, społecznej, symbolicznej), wręcz przeciwnie, ze względu na swą złożoną strukturę sytuuje się w każdej z nich.

W sposób najbardziej ugruntowany lokuje się w kulturze bytu (egzystencjalnej), która wiąże się z zaspokajaniem podstawowych potrzeb człowieka, takich jak prokreacja, wykonywanie pracy, spełnianie czynności obronnych itp. Wypełnianie wymienionych i im podobnych czynności uwarunkowane jest rozwojem fizycznym, sprawnością ruchową, wydolnością i zdrowiem. Możliwość efektywnego wykonywania tych czynności ma często w konsekwencji wpływ na pomysłność zawodową, społeczną, rodzinną, a także na rozwój i trwanie gatunku. Wiąże się ze sposobem żywienia, higieną pracy, ale także z formami wypoczynku. Z tego też powodu dbałość o rozwój fizyczny i zdrowie winna należeć do podstawowych obowiązków człowieka i społeczeństwa¹⁹

Charakterystyczną cechą społecznej sfery kultury fizycznej jest to, że jej wartości są niejako nadbudowane nad wartościami kultury bytu.

17 Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO w Paryżu*, 2 czerwca 1980.

18. Jan Paweł II, *Przemówienie do przedstawicieli świata kultury w Rio de Janeiro*, 1 lipca 1980.

19 Por. Z. Krawczyk, *Kultura fizyczna*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, op. cit., s. 11-29.

Chodzi tutaj o wzory, normy, reguły i standardy zachowań odnoszące się do sprawności ruchowej, wydolności fizycznej i zdrowia. Ważne znaczenie mają tutaj role społeczne, wzory osobowe, stosunki społeczne itp. Uczestnictwo w kulturze fizycznej często ma wpływ na status społeczny jednostki. W niektórych środowiskach potwierdzeniem przynależności do elity kulturalnej jest np. spędzenie urlopu na nartach, gra w tenisa z określonym gronem osób czy udział w zmaganiach golfowych. Widać to wyraźnie w przypadku dzieci i młodzieży. Sprawność fizyczna i umiejętności techniczne w ramach określonej dyscypliny często zapewniają uznanie i prestiż w oczach rówieśników. Natomiast najbardziej rzuca się to w oczy w przypadku sportowców wyczynowych. Z tego też powodu społeczna kultura fizyczna, ze względu na swe walory socjalizacyjne i wychowawcze, stanowi obszar zainteresowania pedagogów społecznych, a także przedstawicieli innych dyscyplin naukowych²⁰

Do najbardziej niedookreślonych należy symboliczna sfera kultury fizycznej, która niejako jest nadbudowana nad kulturą bytu i kulturą społeczną. Semiotyczny charakter aktywności ruchowej jest ze swej istoty autoteliczny²¹ Jak to zauważyliśmy wyżej, ruchowe przejawy kultury fizycznej w większości mają swoją wartość bezpośrednią (niesymboliczną), jak w przypadku aktywności rehabilitacyjnej, rekreacyjnej czy zdrowotnej. Często jednak jest tak, że różnorodne przejawy aktywności ruchowej zaczynają coś znaczyć. W sposób szczególny widać to w sporcie wyczynowym. Był czas, kiedy wyniki sportowe na igrzyskach olimpijskich interpretowano w kategoriach politycznych, a zajęte miejsca przez reprezentacje państwowe były świadectwem wyższości jednego systemu nad drugim. Rosła ciałą sprężystości poruszających się sportowców uczestniczących w spartakiadach, gimnastriadach itp. miały informować odbiorców o tężyznie fizycznej i młodości danego narodu. Innym przykładem samiotycznego charakteru kultury fizycznej mogą być tzw. artystyczne dyscypliny sportowe, jak np. łyżwiarstwo figurowe, pływanie synchroniczne, gimnastyka artystyczna itp., które zbliżają się do formy sztuki.

Sportowe zwycięstwo lub porażka nie odnosi się tu wyłącznie do uczestniczących zawodników, ale również do szerokiej rzeszy kibiców, którzy oglądali spotkanie na stadionie lub śledzili jego przebieg za pomocą środków masowego przekazu. Kibice ci, najczęściej w sposób symboliczny, identyfikują się z zespołem i powiadają, że przegraliśmy lub wygraliśmy, my wszyscy, nie tylko zawodnicy, wszyscy (gdy chodzi o spotkania między reprezentacjami krajów) Polacy, Niemcy, Anglicy itd. Na temat semiotycznej funkcji sportu pisze A. Tyszka, który powiada, że „poszczególne mecze,

20. Ibidem.

21. Bowiem ze swej istoty sfera zjawisk symbolicznych pozostaje autoteliczna.

miotyngi, turnieje i spotkania są z punktu widzenia semiologii komunikatami o swoistym charakterze; zasób znaków, którymi dysponują poszczególne dyscypliny sportowe zalicza się zwykle do komunikacji niewerbalnej. Nie tworzą one „kodu znakowego” lub tworzą tylko tak zwany kod nieciągły. Mimo tej semiotycznej ułomności sport wytwarza język, którym porozumiewa się widownia z boiskiem, reprezentanci z reprezentowanymi i „strony” rywalizujące między sobą. To, co sport ma do zakomunikowania masom ludzkim, jest zrozumiałe i jest percypowane”²².

Spróbujmy teraz odpowiedzieć na pytanie, czym jest kultura fizyczna? Wbrew pozorom, odpowiedź na tak postawione pytanie nie jest łatwa. Przyczyny takiego stanu rzeczy są przynajmniej dwojakiego rodzaju. Po pierwsze nie ma jednomyślności wśród przedstawicieli nauk społecznych, o czym pisaliśmy wcześniej, czym jest kultura w ogóle? Z drugiej natomiast strony określenie „fizyczna” kryje w sobie wiele różnorodnych treści. Ponadto kultura fizyczna zanim została poddana opisowi naukowemu wcześniej zaistniała w świadomości społecznej jako zespół czynności praktycznych mających służyć fizycznemu rozwojowi człowieka, zwłaszcza młodego²³

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z odmiennego zakresu znaczeniowego omawianej kategorii spróbujmy, za Z. Krawczykiem²⁴, sprowadzić ją do czterech typów:

1. „Kultura fizyczna to całokształt materialnego środowiska, kształtowanego przez człowieka zgodnie z jego możliwościami, potrzebami i wartościami”²⁵ Charakterystyczną cechą tak rozumianej kultury fizycznej jest to, że ma ona specyficzny charakter ludzki i nie istnieje poza światem człowieka. Obejmuje ona cały ucłowieczony świat natury i kultury²⁶, które w sposób zwrotny kształtują sposób życia, w tym przede wszystkim człowieka, który jest z tym światem powiązany wieloma relacjami na zasadzie względnej homeostazy. Takie rozumienie kultury fizycznej ma charakter globalny i dlatego może być z powodzeniem wykorzystane do integracji poszukiwań badawczych omawianej dziedziny w obrębie nauk przyrodniczych i społecznych.

2. „Kultura fizyczna to system wartości, działań oraz ich efektów w dziedzinie cielesnej aktywności człowieka zależnych od zewnętrznych warun-

22. A. Tyszka, *Komunikacja symboliczna jako jedna z funkcji sportu*, (w:) Z. Krawczyk (red.), *Sport w społeczeństwie współczesnym*, PWN, Warszawa 1973, s. 168.

23. Ibidem.

24. Kulturę fizyczną traktujemy jako specyficzną dziedzinę kultury w ogóle. Zob. Z. Krawczyk, *Kultura fizyczna*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, op. cit., s. 11-13.

25. Ibidem.

26. H. Grabowski ten rodzaj uprawy kultury nazywa przedmiotowym. Polega ona na lepszym przystosowaniu otoczenia człowieka do jego potrzeb, innymi słowy, na ucłowieczaniu natury. Por. *Teoria fizycznej edukacji*, WSiP, Warszawa 1999, s. 14-15.

ków i stymulowanych przez społeczne potrzeby”²⁷ W zakres tak rozumianej kultury fizycznej wchodzi zarówno praca fizyczna jak i wszelkie zachowania mające na celu dbałość o zdrowie, sprawność fizyczną i ekspresję ciała. Sposoby przejawiania się tak rozumianej kultury fizycznej są wielce zróżnicowane i społecznie zdeterminowane. Niniejsze rozumienie kultury fizycznej, przez fakt sformułowania w kategoriach ogólnej teorii kultury, może być przydatne dla nauk podstawowych o kulturze fizycznej.

3. „Kultura fizyczna to zespół form aktywności ruchowej człowieka, podejmowanych świadomie i celowo dla poprawy zdrowia, rozwoju sprawności fizycznej i pomnażania urody człowieka, podporządkowanych wzorowi osobowości wszechstronnej, harmonijnej i dynamicznej”²⁸ Tak rozumiana kultura fizyczna to przede wszystkim kreacja i rekreacja, jako efekt oddziaływań socjalizacyjnych i wychowawczych. Taki sposób rozumienia kultury fizycznej tkwi u podstaw różnorodnych nurtów pedagogicznych i oświatowych i przejawia się najczęściej w formie zinstytucjonalizowanej w postaci gier i zabaw ruchowych, sportów i turystyki. Ten sposób rozumienia kultury fizycznej ma charakter instytucjonalno-praktyczny i jest wykorzystywany najczęściej w naukach praktycznych.

4. „Kultura fizyczna rozumiana jako synonim sportu”²⁹ Wśród części teoretyków kultury fizycznej krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej panuje przekonanie o potrzebie rozłącznego traktowania kultury fizycznej i sportu³⁰. Natomiast w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej na określenie kultury fizycznej używa się terminu sport. Również w naszym kraju zauważa się tendencję porzucania terminu kultura fizyczna i zastępowania jej terminem sport. Dotyczy to zarówno sfery rozważań o charakterze naukowym³¹, programowym³² oraz nazewniczym, np. w organach administracji państwowej³³

Badacze zagadnienia nawiązując, w mniejszym lub większym zakresie,

27 Zob. Z. Krawczyk, *Kultura fizyczna*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, op. cit., s. 11-13.

28. Ibidem.

29. Ibidem.

30. L. Matwiejew, *Wwiedienije w teoriiu fiziczeskoj kultury*, Moskwa 1983.

31. Kwestią pojęciową omawianej dziedziny zajmuje się H. Grabowski w pracy *Ciało i ruch*, „Kultura Fizyczna” 1996, nr 5-6.

32. Przykładem może tu być *Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2012. Cele i zadania*. Dokument przygotowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu i przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 11 lutego 2003 r. We *Wprowadzeniu* do tego dokumentu czytamy: „We współczesnym świecie, na określenie aktywności fizycznej jednostek i grup oraz jej organizowania w różnych formach i dla różnych celów używa się jednego pojęcia - sport. W rozumieniu niniejszego dokumentu sport obejmuje: wychowanie fizyczne, sport dzieci i młodzieży, sport dla wszystkich, sport niepełnosprawnych, sport wyczynowy, olimpijski i profesjonalny”

33. Przykładowo w nazwie ministerstwa odpowiedzialnego między innymi za sprawy omawianej dziedziny nie ma kultury fizycznej, ale jest sport (Ministerstwo Edukacji Narodowej

do wyróżnionych typów rozumienia kultury fizycznej, różnie ją charakteryzują, nadając jej węższy lub szerszy zakres znaczeniowy. Z. Krawczyk nawiązując do trzeciego wyróżnionego typu, sformułowanego z perspektywy antropologiczno-behawioralnej, tak charakteryzuje omawianą dziedzinę: „Kultura fizyczna to względnie zintegrowany i utrwalony system zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie, urodę, cielesną doskonałość i ekspresję człowieka, przebiegających według przyjętych w danej zbiorowości wzorów, a także rezultaty owych zachowań”³⁴.

J. Kosiewicz proponuje następującą jej charakterystykę: „Kultura fizyczna jest całokształtem dorobku ludzkości lub jakiejś społeczności w sferze idealnej, materialnej i relacyjnej, dorobku wytworzonego w ogólnym rozwoju historycznym lub określonej epoce, będącego zarazem w danym środowisku środkiem i skutkiem kultury fizycznej oraz kultury osobistej jednostek należących do tego środowiska”³⁵

M. Demel, wychodząc z przesłanek aksjologicznych daje następującą charakterystykę interesującej nas tu dziedziny: „Kultura fizyczna obejmuje te wszystkie wartości, które wiążą się z fizyczną postacią i fizycznym funkcjonowaniem człowieka, zarówno w jego własnym subiektywnym odczuciu, jak też w obrazie społecznie zobiektywizowanym. Wartości te - najogólniej mówiąc - odnoszą się do zdrowia, budowy i postawy ciała, odporności, wydolności, sprawności i urody”³⁶

W literaturze przedmiotu występuje wiele definicji kultury fizycznej³⁷ Wybrane przez nas uznaliśmy za najbardziej reprezentatywne dla różnych

i Sportu), a dwa funkcjonujące tam departamenty mają nazwy: 1. Departament Sportu Powszechnego i 2. Departament Strategii Sportu.

34. Z. Krawczyk, (red.), *Filozofia i socjologia kultury fizycznej*, PWN, Warszawa 1973, s. 211.

35. J. Kosiewicz, *Filozoficzne aspekty kultury fizycznej i sportu*, Wydawnictwo BK, Warszawa 2004, s. 70-71.

36. M. Demel, *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, SiT, Warszawa 1973, s. 38.

37. W. Osiński charakteryzując kulturę fizyczną wskazuje na trzy możliwe sposoby jej rozpatrywania: 1) koncepcja indywidualistyczno-wartościująca, 2) koncepcja socjologizująco-universalistyczna (globalna) i 3) koncepcja holistyczna. W ramach trzeciej koncepcji proponuje definicję, nawiązującą do przyjętego przez J. Szczepańskiego pojęcia „kultura”, w brzmieniu następującym: „Kultura fizyczna jest to ogół wytworów o charakterze materialnym i niematerialnym, w dziedzinie dbałości o ciało i fizyczne funkcjonowanie człowieka, uznawanych w niej wartości i wzorów postępowania, które zostały zobiektywizowane, przyjęte i mogą być przekazywane w danej zbiorowości” Zob. *Zarys teorii wychowania fizycznego*, AWF, Poznań 1996, s. 33. Wykorzystane rozumienie pojęcia „kultura” J. Szczepański scharakteryzował w pracy *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1963, s. 43-44. Do drugiego z wymienionych wcześniej czterech typów kultury fizycznej (wg. Z. Krawczyka) zaliczyć można definicję zawartą w Ustawie *O kulturze fizycznej*, w brzmieniu następującym: „Kulturą fizyczną jest wiedza, wartości, zwyczaje, działania podejmowane dla zapewnienia rozwoju psychofizycznego, wychowania, doskonalenia uzdolnień i sprawności fizycznej człowieka, a także

sposobów myślenia, a jednocześnie, jak się wydaje, najczęściej eksploatowane w piśmiennictwie naukowym.

Dla dopełnienia zestawu różnorodnych definicji spróbujmy jeszcze przedstawić personalistyczny sposób rozumienia kultury fizycznej, którego rola i znaczenie w środowisku naukowym systematycznie zwiększa się. Zatem przez kulturę fizyczną będziemy rozumieli świadome przekształcanie natury ludzkiej (cielesnej, duchowej i wspólnotowej), mające na celu dobro człowieka wyrażające się we wszechstronnym i harmonijnym jego rozwoju, zarówno w wymiarze biologicznym, duchowym, intelektualnym, społecznym, etycznym i estetycznym³⁸

W literaturze przedmiotu często stosowanym podziałem wartości kultury fizycznej jest podział na wartości autoteliczne i instrumentalne. „Fundamentalną i charakterystyczną cechą kultury fizycznej ujmowanej w kategoriach wartości, pisze Z. Krawczyk, jest jej autoteliczność. Jawi się ona zatem jako zbiór wartości stanowiących cel sam w sobie, a więc realizowanych dla nich samych. Uczestnictwo w niej podejmowane jest najczęściej z pobudek hedonistycznych, przybierających formy zabawowe. Nie znosi więc przymusu, jest postacią doświadczeń spontanicznych. Toteż w odbiorze społecznym kojarzy się ona najczęściej z czynnościami czasu wolnego, a formalnie przybiera z reguły postać bezinteresownej gry”³⁹

Zatem, na pytanie, dlaczego biegasz, grasz w tenisa, pływasz, odpowiedź brzmi: bo to lubię, bo to mi sprawia przyjemność. Taki wzór uczestnictwa w kulturze fizycznej, ze względu na autoteliczny sens, charakterystyczny był dla arystokratycznego stylu życia i klasy próżniaczej. Tkwi też u podstaw neoolimpizmu P. de Coubertina, według którego nie wynik jest sprawą najważniejszą, ale samo uczestnictwo w igrzyskach. Wiemy jednak doskonale, że dzisiaj ideały te niewiele mają wspólnego z olimpijską praktyką. Najbardziej przesyconym autotelicznymi wartościami sektorem kultury fizycznej jest rekreacja ruchowa, w której najczęściej uczestniczą ludzie ze względu na przyjemność i satysfakcję osobistą. Autoteliczny charakter mają różnorodne, spontaniczne gry i zabawy ruchowe dzieci i młodzieży, ale także wielorakie, amatorskie rozgrywki i ligi w grach zespołowych⁴⁰,

dla zachowania oraz przywracania jego zdrowia” Zob. Ustawa *O kulturze fizycznej* z dnia 18 stycznia 1996 r. (Dz. U. Nr 25 z 6.03.1996).

38. Por. Z. Dziubiński, *Kultura fizyczna w wyższych seminariach duchownych Kościoła katolickiego w Polsce*, Akademia Polonijna, Częstochowa 2004, s. 23.

39. Z. Krawczyk, *Spoleczne wartości kultury fizycznej*, (w:) Z. Krawczyk, R. Kaniuk, J. Kosiewicz (red.), *Spoleczne wartości kultury fizycznej*, AWF, Warszawa 1986, s. 6.

40. Przykładowo w Warszawie (ale i w wielu innych miastach Polski) prowadzone są ligi amatorskie koszykówki (np. WNBA), piłki nożnej szóstek (np. liga akademicka) i siatkówki. Uczestnictwo w nich nie tylko ma bezinteresowny charakter, ale biorący w nich udział dokładają do tego „interesu”, nie tylko płacą tzw. wpisowe za uczestnictwo, ale także kupują z własnych pieniędzy stroje sportowe, obuwie itd.

w których uczestniczą młodzi i dorośli z autentycznej potrzeby przeżycia rywalizacji, radości ruchu, wysiłku fizycznego i odprężenia.

Arystokratyczny model kultury fizycznej, mający autoteliczny charakter, razem z procesami racjonalizacji i demokratyzacji życia systematycznie zmienia swój charakter w wyniku zaistnienia w różnorodnych programach jako powinność społeczna. Kultura fizyczna staje się coraz częściej wartością instrumentalną i jest wykorzystywana jako narzędzie osiągania innych niż autoteliczne wartości. Stało się tak, gdy przez aktywne formy kultury fizycznej poczęto realizować wartości intelektualne, moralne, zdrowotne i higieniczne. Również w rzeczywistości szkolnej obligatoryjne zajęcia wychowania fizycznego podporządkowane są realizacji pedagogicznych celów. Także sport szkolny nastawiony jest na uzyskiwanie przez podopiecznych tzw. wyników sportowych, zdobywanie dyplomów, medali i pucharów. Sport pełni instrumentalną funkcję w jednostkach militarnych, a także w procesie przygotowania do wykonywania wielu zawodów, w których zdrowie i sprawność fizyczna odgrywają ważną rolę. W minionych latach wyrażał to postulat adresowany do naszego społeczeństwa: „bądź sprawny do pracy i obrony”

Zjawisko deautotelizacji w sposób niezwykle jaskrawy występuje na gruncie sportu wyczynowego, profesjonalnego. Z łatwością zauważamy, że przez sport realizowane są cele polityczne, ideologiczne, medialne, prestiżowe, materialne, a nade wszystko komercyjne. Sportowcy profesjonalni są uczestnikami kultury fizycznej z motywów finansowych. Przystępują do gry tylko wówczas, gdy spełnione są ich oczekiwania w tym względzie. Zatem uczestnictwo w sporcie nie jest dla nich przede wszystkim przyjemnością i radością⁴¹, ale sposobem zarabiania pieniędzy⁴².

Często stosowaną w literaturze przedmiotu klasyfikacją wartości jest popularna w rodzimej nauce klasyfikacja S. Ossowskiego⁴³ wyodrębniająca trzy rodzaje wartości: uznawane, odczuwane i realizowane. Wartości uznawane to takie dobra (materialne, relacyjne lub idealne), które są uważane przez jednostkę lub zbiorowość za doniosłe, ważne i godne pożądaniami.

41. Nie chcemy tutaj powiedzieć, że nawet najwybitniejsi sportowcy, zarabiający bardzo duże pieniądze, nie odczuwają satysfakcji i przyjemności z uczestnictwa w ciężkim treningu i rywalizacji „do ostatniego tchu” Bowiem nie wyobrażamy sobie, aby ktoś, kto nie kocha tego wszystkiego, co wiąże się ze sportem, mógł podporządkować się obowiązującym rygorom, wykonać ogromnie ciężką pracę i stosować przez długie lata sportową ascezę. Tezę tę potwierdzają wyniki badań socjologicznych przeprowadzone wśród olimpijczyków, z których wynika, że aktywność sportowa, rozumiana jako wartość autoteliczna, jest mocno odczuwana. Por. A. Pawlak, *Status polskich olimpijczyków po zakończeniu kariery sportowej*, Warszawa 1983.

42. Jaskrawym tego przykładem były lokauty w amerykańskiej zawodowej koszykówce i hokeju na lodzie.

43. Por. S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła*, t. 3, PWN, Warszawa 1967, s. 71-101.

Wartościami odczuwanymi są dobra, które są pragnieniami jednostki lub zbiorowości, a ich brak odczuwany jest jako stan niezaspokożenia. Mają one siłę motywacyjną i stymulującą działania, w celu ich pozyskania. Natomiast wartościami realizowanymi są te, na które człowiek kieruje swe wysiłki, urzeczywistnia i osiąga w działaniu. Wymienione trzy typy wartości można przedstawić w układzie hierarchicznym w odniesieniu do kultury fizycznej, według stopnia ich wpływu na powodzenie człowieka w omawianej dziedzinie. Pierwszy typ ma charakter deklaratywny i wiąże się z myślową akceptacją określonego porządku i idei. Drugi typ ma charakter emocjonalny, implikuje osobiste przekonania i wyraża się w gotowości ich realizacji. Trzeci typ wartości sprowadza się do czynnego zaangażowania człowieka w dzieło ich urzeczywistnienia. Zaproponowana klasyfikacja wprowadza pewien ład w interpretację wyników badań społecznych na temat stosunku do kultury fizycznej. Pozwala na precyzyjniejsze uchwycenie relacji jakie zachodzą między badanymi a omawianą dziedziną. Bowiem czym innym jest, ze względu na praktyczne rezultaty, uznanie wartości kultury fizycznej, czym innym odczuwanie potrzeby jej realizacji, a czym innym ich realizacja⁴⁴.

Przedstawione klasyfikacje wartości kultury fizycznej stanowią próbę ukazania wybranych, aksjologicznych sposobów analizy omawianej dziedziny. Uszczegółowieniem tego zagadnienia będzie przedstawienie grup wartości kultury fizycznej, które mogą stanowić motyw uczestnictwa w niej, a przez nas nazwanych wzorami kultury fizycznej.

Pogłębione studia nad ludzkim ciałem pozwoliły na konstatację, że nie tylko może być ono analizowane w kategoriach przyrodniczych, ale także, a może przede wszystkim w kategoriach nauk społecznych. Bowiem ludzkie ciało, nie przestając być kategorią biologiczną, jest faktem społecznym i podlega wypracowanym przez to społeczeństwo wzorom, normom i modom⁴⁵. Okazało się, że ludzkie ciało jest historycznie i kulturowo zmienne.

44. Por. Z. Dziubiński, *Kultura somatyczna kleryków. Studium socjologiczne*, Warszawa 1996, s. 9.

45. Pogłębiona analiza ciała z pozycji społeczno-kulturowej została dokonana przez Z. Melosika w pracy *Tożsamość, ciało i władza*, Edytor s. c., Toruń-Poznań 1996. Zob. także: Z. Bauman, *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Toruń 1995. Autor w ponowoczesnym rozumowaniu ukazuje ciało jako element ludzkiego społeczeństwa i kultury. Stawia problem w sposób następujący: „A co, jeśli przyjąć, że ciało ludzkie, podobnie jak myśli i uczucia, jest wystawione na działanie społeczeństwa? Że na ciele, podobnie jak na myślach i uczuciach, społeczeństwo odciska swój kształt, że w tworzywie dostarczonym przez ewolucję gatunków rzeźbi ono coraz to nowe postacie, wedle coraz to nowych modeli i za pomocą coraz to nowych dźwigni? Że ciało, podobnie jak myśli i uczucia, jest wytworem społecznym, i że sens >bycia wytworem< ma swą historię i w przypadku ciała podobnie, jak ma ją w przypadku myśli i uczuć”? (s. 70). B. S. Turner twierdzi, że zawsze ciało ludzkie było „możliwością formowaną przez kulturę i realizowaną w toku ludzkich interakcji” Zob. *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*, Londyn 1992, s. 16.

Jest ono urabiane według panującego w danym okresie rozwoju i w danej kulturze wzoru. Był czas, że za wzór estetyczny uznawano ciała o wybujałej tkance tłuszczowej i zaokrąglonych kształtach (tzw. rubensowskie kształty), w przeciwieństwie do czasów współczesnych, w których panuje moda na sylwetki szczupłe i wysportowane.

Możemy zatem powiedzieć, że ciało człowieka jest w znaczącym stopniu determinowane przez społeczeństwo, a że społeczeństwa kierują się różnymi wzorami i wartościami, tak i sposoby posługiwania się własnym ciałem oraz sposoby jego kultywacji mają zróżnicowany charakter. Zatem w zróżnicowanym i zhierarchizowanym społeczeństwie zróżnicowaniu i hierarchii podlegają także wzory „typów fizycznych” człowieka. Im bardziej porządek strukturalny i funkcjonalny ciała, jako całości lub jego części, jest zgodny z wzorem kulturowym, tym ciało przydaje danemu osobnikowi uznania i prestiżu.

Z. Krawczyk⁴⁶, inspirowany typologią skonstruowaną przez F. Znanieckiego⁴⁷, wyróżnił następujące typy wzorów kultury fizycznej, ukształtowanych w tradycji kultury europejskiej, ale i obowiązujących współcześnie: wzór estetyczny, hedonistyczny, ascetyczny, higieniczny, sprawnościowy i agonistyczny.

1. Wzór estetyczny. Podlegał on zmianom w całej historii rozwoju ludzkości. W starożytności kategoria piękna występowała obok dobra i mądrości, tworząc wzór człowieka zwany *paideą*. Ciało powinno być zbudowane proporcjonalnie i harmonijnie rozwinięte. Arystoteles, nadając budowie ciała duże znaczenie powiadał, że niski mężczyzna nie jest mężczyzną, a niska kobieta w ogóle nie jest człowiekiem⁴⁸. Estetyka ciała może wyrażać się zarówno w urodzie jego kształtów (aspekt morfologiczny) jak i płynności, harmonii i celowości ruchów (aspekt kinestetyczny). Akceptacja tego wzoru wynika zawsze z potrzeby zwiększenia akceptacji przez otoczenie społeczne (jednostkę lub grupę).

2. Wzór hedonistyczny. Ciało człowieka może być źródłem trojakiemu rodzajowi hedonistycznych przeżyć: smakowych, seksualnych i kinestetycznych. Pierwsze z nich przejawiają się w rozmaitych postaciach i nasileniu: towarzyszą one w trakcie zaspokajania głodu, ale także są obecne podczas

46. Z. Krawczyk, *Wzory kultury somatycznej*, (w:) *Humanistyczne wartości kultury fizycznej*, Warszawa 1986, s. 16 i nn.

47. F. Znaniecki wyróżnił następujące typy fizyczne: higieniczny, eugeniczny, obyczajowo-estetyczny, hedonistyczny, utylitarny, sportowy. Zob. *Socjologia wychowania*, t. 2, Warszawa 1973, s. 221-227. Inną typologię wzorów ciała proponuje A. Pawłucki w *Pedagogice wartości ciała*, AWF, Gdańsk 1996, s. 69-80. Wyróżnia on: 1) wzór augustyński, zwany faryzejskim, 2) wzór arystotelejski, zwany tomistycznym, 3) wzór papieski, zwany teocentrycznym, 4) wzór humanistyczny - aksjocentryczny, 5) wzór humanocentryczny, zwany humanizmem absurdu.

48. Zob. A. Kuczyńska, *Piękno. Mit i rzeczywistość*, Warszawa 1997

konsumpcji wielce wyszukanych i oryginalnych potraw. Towarzyszą także podczas zachowań seksualnych. Doznania hedonistyczne o charakterze kinestetycznym przejawiają się podczas wykonywania określonych ruchów, np. przez uczestnictwo w grze czy zabawie ruchowej, podczas jazdy na nartach, gry w tenisa czy pływania. Najczęściej są one tym większe, im w większym zakresie nabył człowiek potrzebne umiejętności ruchowe.

3. Wzór ascetyczny. Obok wzoru platońskiej *kalokagatii* rozwijały się w starożytności koncepcje filozoficzne i religijne, w których zajmowano stanowisko obojętne, a nawet wrogie wobec ciała. Skrajną postać przybrała krytyka ciała w nurcie orfizmu, pitagoreizmu, neoplatonizmu, gnostycyzmu i manicheizmu. W dramacie Eurypidesa *Autolykos* znajdujemy taką drwinę ze sportowców: „Z tylu rodzajów zła, które opadły Helladę, nie ma gorszego zła od rodu atletów”⁴⁹ U schyłku epoki helleńskiej, jak zauważa W. Lipoński, nastąpiła ostra krytyka związanego ze sportem ideału sprawności i siły fizycznej, cech właściwych raczej zwierzętom niż ludziom⁵⁰ Negatywny stosunek do ciała charakteryzuje niektóre formy starochrześcijańskiego monastycyzmu i eremityzmu. Św. Augustyn w pierwszym okresie swej twórczości, będąc pod wpływem manicheizmu, również uznawał ciało ludzkie, podobnie jak cały świat materialny, za źródło zła. Wzór ten nie należy wyłącznie do przeszłości, ale jest udziałem współczesnych społeczeństw. Nie występuje on w formie tak radykalnej, jak zostało to przedstawione wcześniej, nie wyraża się w oficjalnej pogardzie, ale jest obecny w zachowaniach ogromnej rzeszy ludzi, którzy potępiają swoje ciało poprzez rezygnację z zaspokajania jego elementarnych potrzeb.

4. Wzór higieniczny. W jego ramach, zdaniem Z. Krawczyka⁵¹, można wyróżnić dwa jego typy: egzystencjalny i utylitarny. Pierwszy z nich dotyczy zmieniających się historycznie i kulturowo form przeciwstawiania się człowiekowi chorobie i śmierci. W przeszłości wiązał się z elementarnymi potrzebami przetrwania i często odwoływał się do mitu i istniejących w wyobrażeniu mocy i sił nadprzyrodzonych. We współczesnych społeczeństwach u podstaw tego wzoru tkwią zasady racjonalizmu, krzewione przez dom rodzinny i szkołę. Współczesne antropologiczne koncepcje zdrowia nie tylko swym zainteresowaniem obejmują jego wymiar cielesny, ale także psychiczny, społeczny i duchowy, związany z odnalezieniem sensu życia⁵²

49. Por. W. Lipoński, *Olimpizm dla każdego. Popularny zarys wiedzy o historii, organizacji i filozofii ruchu olimpijskiego*, AWF, Poznań 2000, s. 164.

50. Por. W. Lipoński, *Sport, literatura, sztuka*, Warszawa 1974.

51. Z. Krawczyk, *Wzory kultury somatycznej*, (w:) *Humanistyczne wartości kultury fizycznej*, op. cit., s. 16 i nn.

52. Wymiar duchowy zdrowia podnoszony jest przede wszystkim w literaturze chrześcijańskiej. Wiąże się on z odnalezieniem przez człowieka sensu jego życia. Bowiem życie bez odnalezienia sensu jest przyczyną licznych chorób psychicznych. E. Fromm podkreślając wyjątko-

Zmierzają one do zbudowania uniwersalnego wzoru higienicznego, który obejmowałby przebiegający we wszystkich wymiarach, całokształt życia człowieka. Drugi typ podporządkowany jest społecznym celom utylitarnym. Towarzyszy, w różnych formach niemal na każdym etapie rozwoju ludzkości, a uzyskuje szczególne znaczenie w społeczeństwach przemysłowych. Związany jest z uświadomieniem sobie negatywnych skutków długotrwałej i często jednostronnej aktywności zawodowej. Jest obecny w polityce państwa jako sposób przygotowania społeczeństwa do podjęcia działań militarnych, ale także do budowania pozytywnego wizerunku państwa. Ten typ legł, jak zauważa Z. Krawczyk, u podstaw programu nowożytnego wychowania fizycznego, który zyskał obywatelstwo najpierw w Europie i Ameryce, a następnie rozprzestrzenił się na wszystkie cywilizowane kraje świata⁵³. Wzór higieniczny, dzięki rozwojowi szkolnictwa i oświaty, demokratyzacji i upowszechnieniu służby zdrowia, lansowany przez społeczeństwo wychowujące, uzyskał powszechny zasięg i uznanie.

5. Wzór sprawnościowy. Człowiek zawsze używał ciała jako narzędzia pracy i obrony. Od najdawniejszych czasów zdawał sobie sprawę z zależności występujących między sprawnością fizyczną a efektywnością pracy i umiejętnością wypełniania funkcji obronnych, czy szerzej, militarnych. Razem z postępem techniki i wprowadzeniem do produkcji przemysłowej rozwiązań elektronicznych maleje instrumentalna rola sprawności fizycznej. Choć, jak wynika z badań⁵⁴, mechanizm ustroju demokratycznego, jakim jest rynek, konkurencja, wolny wybór sprzyjają budowaniu nastawień na indywidualny sukces⁵⁵. On natomiast jest związany z wysiłkiem wolnym, nieskrępowanymi decyzjami oraz odpowiedzialnością za siebie i ekspozycją własnej indywidualności. Cechy te są bardzo charakterystyczne dla dziedziny sportu. Kandydaci na stanowiska asystencko-sekretarskie oraz biurowo-menedżerskie powinni posiadać kompetencje zadaniowe, ale także winni charakteryzować się dynamizmem, energią, powinni być żwawi, aktywni, odporni na stres, przebojowi, nastawieni na sukces, posiadać wysoką motywację do odnoszenia sukcesów i osiągania założonych celów. Te i inne

wość pytania o sens życia zauważa, że „człowiek jest jedynym zwierzęciem, dla którego jego własne istnienie jest problemem, który on sam musi rozwiązać i od którego nie może uciec”
Zob. *Szkice z psychologii religii*, Warszawa 1966, s. 31. Por. także: K. Popielski, „Wymiar ludzki” - znaczące odkrycie współczesnej psychologii, (w:) *Człowiek - pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*, Lublin 1987, s. 7-24.

53. Zob. Z. Krawczyk, *Natura, kultura, sport. Kontrowersje teoretyczne w Polsce*, op. cit.

54. Zob. B. Karolczak-Biernacka, *Procesy transformacyjne a kondycja człowieka i jego sprawność psychofizyczna*, (w:) Z. Dziubiński, B. Gorski (red.), *Kultura fizyczna studentów w okresie transformacji szkolnictwa wyższego w Polsce*, Politechnika Warszawska, Warszawa 2000, s. 123-134.

55. Indywidualizm i kolektywizm nie jest tu arystotelesowską opozycją. Osiągnięcia indywidualne tworzą dobro wspólne.

cechy uzyskać można właśnie w procesie pracy nad swoim ciałem, przez uczestnictwo w różnego rodzaju formach ruchowych o charakterze rekreacyjnym bądź sportowym. Zatem owa sprawność fizyczna nie ma tu może bezpośredniego znaczenia, ale jej osiągnięcie sprzyja wyrobieniu wielu cech, na które jest zapotrzebowanie na wolnym rynku pracy. Ponadto hipokinezja, związana z wykonywanym zawodem, wymaga stosowania ćwiczeń fizycznych ze względów profilaktycznych, kompensacyjnych i korektywnych⁵⁶

6. Wzór agonistyczny. Można chyba powiedzieć, że w naturze człowieka jest swoista potrzeba rywalizacji, wykazania się wyższością nad innymi. T. Veblen twierdzi, że bezcelowy wysiłek, charakterystyczny dla klasy próżniaczej, „jest nudny i zdecydowanie nieprzyjemny” Dlatego trzeba mu nadać chociażby „pozoru celowości, nawet jeśli cel ten będzie tylko na niby. Sport zaspokaja doskonale wymagania faktycznej bezużyteczności w połączeniu z malowniczymi pozorami celowości”⁵⁷ Zatem rywalizacja sportowa, wykraczająca poza egzystencjalne potrzeby, jest urzeczywistnieniem agonistycznego wzoru.

Kulturze fizycznej poświęciliśmy tak dużo miejsca z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że jest ona zakresowo nadrzędna w stosunku do sportu, który stanowi jej instytucjonalny segment. Po drugie dlatego, że w niniejszej pracy rozumienie sportu nie będzie ograniczało się do sportowego wyczynu, ale będzie obejmowało swym semiotycznym zasięgiem także inne segmenty kultury fizycznej, takie jak wychowanie fizyczne, rekreacja ruchowa, rehabilitacja ruchowa i turystyka. Zatem będzie to rozumienie poszerzone i w pewnym sensie nawiązujące do takiego rozumienia, jakie jest obecne w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej.

Przejdźmy obecnie do omówienia pojęcia sportu jako kategorii teoretycznej i praktycznej, będącej, jak wcześniej mówiliśmy, elementem kultury fizycznej i stanowiącej jej instytucjonalny sektor.

Słowo „sport” wywodzi się z łacińskiego pojęcia *disporto*, a następnie *disporte* i składa się z rzeczownika *porta* - brama oraz przedimka *dis*, oznaczającego wyjście poza miasto w celu zażycia świeżego powietrza, ruchu i przyjemności⁵⁸. W ten sposób ukształtowało się słowo *disporte*, które nie ma precyzyjnego odpowiednika w języku polskim i w przybliżeniu oznacza zaprzestanie czynności powszednich w celu oddania się rozrywce i wypoczynkowi. W takim znaczeniu w 1066 r. słowo *disporte* trafiło do Anglii⁵⁹ Na kontynent europejski słowo sport przeszło za pośrednictwem jęz.

56. Por. Z. Krawczyk, *O kulturze fizycznej. Studia i szkice*, Presspol, Warszawa 1983.

57. Por. T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa 1971.

58. Sport oznacza brak pracy, odpoczynek, rekreację, zabawę, rozrywkę. Por. J. W. Keating, *Sportmanship as a Moral Category*, (w:) E. W. Gerber, W. Morgan (eds.), *Sport and the Body. A Philosophical Symposium*, Philadelphia 1979, s. 266 i nn.

59. Por. P. Cummings (ed.), *The Dictionary of Sports*, A. Barnes & Co., New York 1949.

francuskiego, a następnie trafiło do jęz. niemieckiego. W Polsce pojawiło się w drugiej poł. XVIII w. Po raz pierwszy w historii polskiej leksykografii zostało użyte w 1866 r. w *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbrandta⁶⁰.

W Anglii sport od samego początku miał wiele znaczeń⁶¹. Daleko i dzisiaj do jednoznaczności terminu sport⁶². Najczęściej przy jego charakterystyce zwraca się uwagę, że sport to działalność uprawiana systematycznie, według pewnych reguł, odznaczająca się silnym pierwiastkiem współzawodnictwa oraz tendencją do osiągania coraz lepszych wyników, mająca na celu manifestację sprawności ruchowej. Występuje w roli jednego ze środków wychowania fizycznego, ważnego elementu rekreacji fizycznej oraz widowiska⁶³. Podstawę klasyfikacji sportu stanowi rodzaj walki sportowej: z przeciwnikiem, przestrzenią, czasem lub o punkty, np. w grach. Sport kwalifikowany najbardziej reprezentatywna postać tego zjawiska - to właśnie dążenie do maksymalnych wyników we współzawodnictwie, którego tłem jest ambicja popisu, wyróżnienia się, próba sił, wykazanie się przewagą nad innymi. Uczestnictwo w sporcie bez korzyści ekonomicznych oraz uczestnictwo nastawione na takie korzyści - są podstawą rozróżnienia amatorstwa i zawodowstwa⁶⁴.

W okresie nowożytnym pierwsze igrzyska olimpijskie odbyły się w 1896 r. (Ateny) z inicjatywy barona P. de Coubertina, który ich podstawą ideową uczynił zbliżenie młodzieży różnych narodów⁶⁵ oraz przeciwdziałanie biologicznym zagrożeniom cywilizacji. Do obiegu kulturowego zostały wprowadzone i spopularyzowane takie terminy, jak idea olimpijska, olimpizm, edukacja olimpijska i etyka sportowej walki (*fair play* - ang.)⁶⁶

60. Por. W. Lipoński, *Humanistyczna encyklopedia sportu*, SiT, Warszawa 1987.

61. Nie tylko miał wiele znaczeń, ale i długą historię. Anglosaska filozofia sportu ma nawet swoją prehistorię i sięga okresu średniowiecza, kiedy to arystokratyczne elity ówczesnych społeczeństw brały udział w turniejach rycerskich, polowaniach i pasjonowały się jazdą konną. Por. H. Bouet, *Signification du sport*, Paris 1968, s. 243-297.

62. Por. P. P. de Nayer, R. Renson (ed.), *The History, the Evolution and Diffusion of Sports and Games in Different Cultures*, Katholieke Universitet, Leuven 1975. W filozofii sportu wyróżnia się najczęściej dwa podstawowe działy: ontologię i aksjologię. Por. E.W. Gerber, W. Morgan (eds.), *Sport and the Body. A Philosophical Symposium*, op. cit.

63. Por. Z. Krawczyk (red.), *Sport*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, op. cit., s. 61-81.

64. Por. P. P. de Nayer, R. Renson (ed.), *The History, the Evolution and Diffusion of Sports and Games in Different Cultures*, op. cit.

65. P. de Coubertin na ten temat mówił: „Pożądane jest, aby wskrzeszone igrzyska stwarzały młodzieży świata w czteroletnim rytmie sposobność do radosnych i braterskich spotkań kładących z wolna kres utrzymującej się u poszczególnych narodów ignorancji, która ożywia uczucia nienawiści, nawarstwienia nieporozumienia i pcha bieg wydarzeń na drogę barbarzyńskiej i bezlitosnej walki” Por. P. de Coubertin, *Etiudy olimpijskie o nadziei i pięknie* w prezentacji T. Daszkiewicz i K. Zuchory, Heliodor, Warszawa 2001, s. 9-10.

66. Por. J. Lipiec (red.), *Filozofia olimpizmu*, Sprint, Warszawa 1999.

Współcześnie sport⁶⁷ jako zjawisko kulturowe ma złożony charakter i nie poddaje się próbom prostego wyjaśnienia. Zwraca się uwagę na liczne jego związki ze zdrowiem, higieną, sprawnością fizyczną, wychowaniem i kształceniem młodego pokolenia. Akcentuje się też jego pokrewieństwo z mitami, religią, sztuką i polityką, rozrywką i zabawą, ale jednocześnie z pracą człowieka⁶⁸. Sport najczęściej lokowany jest w sferze zabawy i traktowany jako specyficzny rodzaj gry⁶⁹. Sport coraz częściej traci swe kreatywne oraz autoteliczne walory i przeistacza się w wartość instrumentalną. Dotyczy to zwłaszcza sportu w wyczynowej postaci, w której podstawowego znaczenia nabierają takie walory jak społeczny prestiż, awans jednostek i grup, wartości komercyjne, propagandowo-polityczne i kompensacyjne. Sport profesjonalny rozwija się dzięki dwóm wzajemnie napędzającym się elementom: środkom masowego przekazu i środkom finansowym. Przeobrażenia te nie są specyficzne dla sportu, lecz są konsekwencją ogólnych społeczno-kulturowych procesów⁷⁰. Współczesny sport to jeden z największych kulturowych fenomenów, który obejmuje swym zasięgiem wszystkie kontynenty i niemal wszystkie narody świata. Angażuje potężne środki finansowe, przyciąga, jak w przypadku igrzysk olimpijskich czy mistrzostw świata w piłce nożnej, miliardowe rzesze odbiorców⁷¹. Współczesny sport to nie tylko piękna karta w historii, nie tylko wspaniałe kulturowe wartości, edukacyjne walory, ale także obawy i zagrożenia⁷². Wiążą się one z licznymi przypadkami degradacji uczestników sportu⁷³, które polegają

67. Na temat różnorodnych problemów teoretyczno-metodologicznych filozofii sportu oraz panoramy intelektualistów zajmujących się filozofią sportu pisali J. Kosiewicz i Z. Krawczyk w pracy *Refleksje o filozofii sportu*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Teologia i filozofia sportu*, SA-LOS RP, Warszawa 1997, s. 17-25.

68. K. Heinemann zwraca uwagę, strukturalnie rzecz ujmując, że kultura zawiera wiele różnorodnych elementów, takich jak: wierzenia, ideologie, prawa, normy, wartości itd., za pomocą których można wyjaśnić również sport. Zob. *Socjologia sportu*, Warszawa 1989.

69. Poszukując swoistej cechy sportu, zarówno Huizinga, Znaniecki jak i Veblen byli zgodni, że jest nią współzawodnictwo, którego celem jest osiągnięcie jak najlepszego wyniku. Por. J. Huizinga, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, op. cit., s. 15-25; F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 2, op. cit., s. 348-352; T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, op. cit., s. 225-233. Podobny sposób patrzenia na sport prezentują J. W. Loy, B. D. McPherson, G. Kenyon, którzy wyrazili go w pracy pt. *Sport and Social Systems. A Guide to the Analysis, Problems and Literature*, Londyn 1978.

70. Por. J. Kosiewicz, *Kultura fizyczna i sport w perspektywie filozofii*, AWF, Warszawa 2000.

71. Por. M. B. Michalik (red.), *Kronika sportu*, Kronika, Warszawa 1993.

72. Z. Krawczyk zwraca uwagę, że sportowi, „podobnie jak innym dziedzinom masowej aktywności, towarzyszą, szczególnie w 20. stuleciu, rozliczne zagrożenia i deformacje. Są to: nadmierna komercjalizacja, polityzacja, korupcja, chuligaństwo na stadionach oraz doping” Zob. *Sport jako zwierciadło współczesnego społeczeństwa*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Społeczny wymiar sportu*, op. cit., s. 161-167.

73. Sprzyja temu, zdaniem J. Lipca, pojawienie się niespodziewanego sojusznika w postaci ponowoczesności, postmodernizmu ze swym relatywizmem i uświęceniem ontologii chaosu.

na przedkładaniu takich wartości jak: prestiż, medal, mistrzostwo, popularność, pieniądze itp., ponad wartość najwyższą - osobę / sportowca. Dlatego też cały humanistycznie zorientowany świat sportu, doceniając liczne walory sportu, przypomina o właściwym jego miejscu w życiu człowieka⁷⁴.

Z uwagi na wielce złożony charakter sportu, Z. Krawczyk⁷⁵ proponuje jego możliwe eksplikacyjne ujęcia, które pozwolą na lepsze zrozumienie jego istoty.

1. Autorzy egzystencjalno-fenomenologicznej koncepcji interpretacji sportu zwracają uwagę na jego związek z mitem i religią, odświętnością i sferą sacrum, kreatywnością artystyczną i wychowaniem⁷⁶. Dostrzegają w sporcie wyłącznie wartości autoteliczne⁷⁷ i w ten sposób ich poglądy stają się bliskie Coubertinowskiej wizji. Ten sposób interpretacji jest przede wszystkim obecny w amerykańskiej filozofii sportu⁷⁸.

2. Psychoanalityczna interpretacja sportu nawiązuje bezpośrednio do tradycji psychoanalitycznej w humanistycznym wydaniu. U podłoża tej koncepcji tkwi wizja człowieka i społeczeństwa podlegających bezustannym procesom dezintegracji, rozpadu, degradacji, frustracji, słowem anonii. Sport, implikujący te procesy, jest jednocześnie sposobem ich rozwiązywania i sublimacji. Traktowany jako „cywilizowana wojna”⁷⁹ stanowi kanał

Por. *Rozum nowożytnego sportu*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Społeczny wymiar sportu*, op. cit., s. 18-24. Na temat degradacji sportu wypowiadają się: G. Luschen, G. Sage, *Sport in Sociological Perspective*, (w:) *Handbook of Social Science of Sport*, Stipes Publishing, Champaign, Illinois 1981.

74. B. Biliński zauważa, że międzynarodowy ruch sportowy, winien być bardziej „ludzki”, tj. sprzyjać rozwojowi i popularyzacji idei służących człowiekowi. Por. *Olimpizm Pierre de Coubertina i antyk (analogie, paralele i dysharmonie)*, cz. 1, „Kultura Fizyczna” 1989, nr 9-10. Por także: G. Luschen, *Before and after Caracas - Drug Abuse and Doping as a Deviant Behavior in Sport*, (w:) K. Olin (ed.), *In Honor of Kalevi Heinila*, University of Juvaskyla Press, Juvaskyla 1984; M. Christian, *Chrześcijańskie pojęcie sportu*, Wyd. Jezuitów, Kraków 1936; S. Gądecki, *Igrzyska wszechświata*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Społeczny wymiar sportu*, op. cit., s. 31-37

75. Z. Krawczyk, *Sport*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, op. cit., s. 63-68.

76. Przekonanie to dzielą z historykami tacy socjologowie, jak: G. Simmel, M. Weber, T. Veblen, W. Sumner. Por. Z. Krawczyk, *Sport*, (w:) *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna-sport*, op. cit., s. 61.

77. J. Lipiec wymienia następujące typy wartości sportu: egzystencjalne, esencjalne, ornamentalne, autoteliczne i instrumentalne. W przypadku wartości autotelicznych, sport jest ostateczną, docelową działalnością człowieka. Na pytanie, po co go uprawiasz, odpowiedź brzmi: dla samego sportu, dla uprawiania. Por. *Prolegomena filozofii sportu. Problematyka, rozwiązania, dylematy*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Teologia i filozofia sportu*, op. cit., s. 34.

78. Por. H. S. Slusher, *Man. Sport and Existence*, Philadelphia 1967

79. C. E. Ashworth w sposób niezwykle plastyczny mówi o sporcie, że jest on *civilized civil war*, natomiast igrzyska olimpijskie są *civilized world war*. Por. *Sport as a Symbolic Dialogue*, (w:) E. Dunning (ed.), *Sport Readings from a Sociological Perspectives*, Toronto 1972.

rozładowania nagromadzonej energii, gwałtu i agresji⁸⁰. Z drugiej jednak strony jest obszarem doświadczalnym dla „życia naprawdę”, bowiem dokonuje weryfikacji idei sprawiedliwego społeczeństwa, swoistej egalitarnej utopi⁸¹

3. Najbardziej eksploatowana i posiadająca najpoważniejszy dorobek w zakresie teorii badań empirycznych jest antropologiczno-kulturowa interpretacja sportu. Wychodzi ona z globalnego rozumienia kultury, jako całości kształtu ludzkich zachowań oraz wzorów i rezultatów owych zachowań. Przedstawiciele tej interpretacji pojmują sport jako globalną strukturę społeczno-kulturową i ujmują go w kategoriach wartości i wzorów kultury, które mają decydujący wpływ na typy osobowości. Założeniem fundamentalnym tej koncepcji jest prawda o plastyczności ludzkiej natury, której towarzyszy zróżnicowanie uczestnictwa w kulturze, zdeterminowane społecznymi ramami i zmiennymi demograficznymi. Z powodzeniem w tej interpretacji jest eksploatowana syntetyczna kategoria „stylu życia” na określenie wartości, postaw, wzorów, norm, preferencji, zachowań itp.

4. Semiotyczna interpretacja sportu odwołuje się do teorii o systemie zjawisk znaczących, na gruncie której nie ma zgodności co do tego, czy wszystkie zjawiska są znaczące⁸², czy też tylko określone kategorie zjawisk. Jednak zdaje się przeważać pierwsze z wymienionych stanowisk, choć dla aplikacji semiotycznego sposobu interpretacji sportu nie ma to większego znaczenia. Przedstawiciele tej orientacji zdają się wskazywać na trzy systemy znaczeń w sporcie⁸³. Pierwszy wiąże się z sytuacją „czysto sportową”, pewną konwencją zasad i reguł pozwalających na prowadzenie unormowanej rywalizacji sportowej. Drugi wiąże się z uniwersalizmem symbolicznym, w ramach którego odczytywane są komunikaty dotyczące odwiecznych, niejako naturalnych ludzkich wartości, dążeń, tęsknot i nadziei. Trzeci system znaczeń, najbardziej eksploatowany w literaturze przedmiotu, wią-

80. Problemem agresji w sporcie zajmuje się J. Sprenger w pracy *Zum Problem der Aggressionen im Sport*, „Sportwissenschaft” 1974, nr 4.

81. Por. Z. Krawczyk, *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, AWF, Warszawa 2000.

82. Zwolennikiem tezy, że wszystkie zjawiska są znaczące był bezsprzecznie U. Eco. Pisał on, że „semiologia bada wszystkie zjawiska kulturowe tak, jak gdyby były systemami znaków, przyjmując hipotezę, że rzeczywiście wszystkie zjawiska kulturowe są systemami znaków, a więc zjawiskami komunikacji. Zob. *Pejzaż semiotyczny*, Warszawa 1968, s. 29. Por także: E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Czytelnik, Warszawa 1974; R. Callois, *Człowiek i sacrum*, Volumen, Warszawa 1995.

83. M. A. Bouet twierdzi, że olimpijskie symbole można sprowadzić do trzech podstawowych: 1) gloryfikacji sportu, 2) gloryfikacji ludzkiego ciała, 3) gloryfikacji współczesnego społeczeństwa jako całości oraz poszczególnych grup narodowych i państwowych. Zob. *The Significance of the Olympic Phenomenon. A Preliminary Attempt at Systematic and Semiotic Analysis*, „International Review of Sport Sociology” 1977, vol. 12 (3).

że się ze sferą wartości przydanych sportowi⁸⁴, takich jak pokój, wolność, przyjaźń, braterstwo, solidarność, integracja itp.

5. Przedstawiciele strukturalno-funkcjonalnej interpretacji sportu wyodrębniają w społeczeństwie trzy podstawowe systemy: system normatywny (poziom kultury), system strukturalny (poziom struktury społecznej) i system zachowań (poziom osobniczy). Sport jest elementem wszystkich wymienionych systemów, ale do jego analizy najbardziej adekwatny jest poziom kultury, jako makrosystem społeczny, w którym ujawnia się funkcja lub dysfunkcja sportu.

6. U podłoża dialektycznej koncepcji interpretacji sportu tkwi dwojakie rozumienie kultury: globalne i selektywne. Z punktu widzenia tego założenia dokonywane są poszukiwania związków sportu z kulturą poszczególnych systemów społeczno-historycznych. W tych ramach na plan pierwszy wysuwają się poszukiwania związku sportu z kulturą fizyczną, związku wartości sportu z wartościami społeczeństwa i kultury, analizuje się także związki i antynomie sportu widowiskowego (spektatorskiego) itd. Naczelną zasadą tej interpretacji sportu jest integracja nauk humanistycznych w celu skuteczniejszej eksploracji i holistycznego oglądu sportu jako rzeczywistości społeczno-kulturowej.

7 Chrześcijańsko-personalistyczna interpretacja sportu odwołuje się do integralnej wizji człowieka / osoby jako bytu osadzonego w świecie społeczno-kulturowym i połączonego wieloma niemi ze światem transcendentnym (nadprzyrodzonym). Sport w tej perspektywie jest dziedziną kultury, w której przejawiają się nie tylko wartości somatyczne i zdrowotne, intelektualne i społeczne, ale także moralne i religijne. Sport jest obszarem realizacji wartości autotelicznych i instrumentalnych. Zaś nadrzędną kategorią wszelkiej rywalizacji sportowej jest dobro człowieka / osoby, jako bytu posiadającego najwyższą wartość w świecie doczesnym. Sport, jako aktywność osoby / sportowca, na niego ukierunkowana, wchodzi w obszar najwyższych wartości teologiczno-religijnych⁸⁵ Teoretyczne analizy idą w kierunku poszukiwania biblijnych, filozoficznych, teologicznych i doktrynalnych jego

84. Wartości te stanowią podstawę koncepcji nowożytnego Coubertinowskiego olimpizmu, którego korzenie sięgają Antyku. K. Zuchora, poeta, piewca idei olimpijskiej, odwołując się do opisów Homera, tak pisze o narodzinach sportu: „Na stadionie uczyli się Grecy traktować ciało z czystą naturalnością. Utrwalając w kamieniu i sławiąc w pieśniach ulotne wydarzenia sportowe, antyczni artyści kształtowali wyobraźnię współczesnych sobie i przyszłych pokoleń. Tworzyli kanony piękna, wzniosłości i czystości moralnej. Obraz człowieka herosa, który pięknem ciała i siłą własnej woli dorównywał bogom. Wiemi tamtym ideałom pozostajemy w nadziei, że również dzisiejszy świat sportu jest naturalnym krajobrazem dopełniającym współczesny portret człowieka, który nosi w sobie owe antyczne ideały i który całym swoim życiem dowodzi, że nadal są one obecne. Obecne i aktualne” Zob. K. Zuchora, *Początki sportu u Homera*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Spoleczny wymiar sportu*, op. cit., s. 305-312.

85. Por. Z. Dziubiński, *Christian rules of competitive sports*, „Physical Education and Sport”,

interpretacji oraz eksplikacji antynomii i paraleli między celami założonymi i realizowanymi. Szczególną rolę w chrześcijańsko-personalistycznej interpretacji sportu pełnią zagadnienia etyczne. Przedstawiciele tej orientacji, zwolennicy etyki normatywnej, stoją na stanowisku nadrzędności osoby / sportowca, która wynika z posiadania przez niego wyjątkowej godności i dostojności. Z tego też powodu, bez względu na sytuację i okoliczności sportowej rywalizacji, jedynym sposobem odniesienia do partnera lub rywala winno być dobro i szacunek⁸⁶

Przedstawione typy orientacji teoretyczno-metodologicznych przyjmowane w badaniach nad sportem nie pokrywają w całości mapy różnorodnych zagadnień omawianej dziedziny. Ukazują jedynie możliwe i najczęściej stosowane ujęcia, ale także pokazują wieloaspektowość i złożoność tego zjawiska kultury, jakim jest sport.

H. Grabowski⁸⁷ dokonuje klasyfikacji sportu stosując kryterium motywacyjne, ze względu na intencje. Może on występować, jego zdaniem, w trojkiej roli, jako:

1. Widowisko (tzw. sport pasywny). Jednak zaznaczyć należy, że uczestnictwo w sportowym widowisku w roli kibica nie jest ani koniecznym, ani wystarczającym warunkiem uczestnictwa w kulturze fizycznej.

2. Środek realizacji celów pozasportowych (sport instrumentalny). W tym przypadku aktywność ruchowa (taniec, gimnastyka, turystyka, ale także różne dyscypliny sportowe) są instrumentem osiągnięcia pozasportowych celów, innych wartości (hedonistycznych, utylitarnych, zdrowotnych, wychowawczych itd.)⁸⁸ Charakterystyczną cechą tak rozumianego sportu jest dobór określonego rodzaju aktywności ruchowej do potrzeb uczestnika, np. ludziom ze słabo rozwiniętą muskulaturą zaleca się ćwiczenia siłowe itp.

3. Wartość sama dla siebie (sport autoteliczny). W tym przypadku chodzi o taki sport, gdzie nie trzeba poszukiwać uzasadnień dla aktywności sportowej. Dzieje się tak wówczas, kiedy uczestnictwo w sporcie wynika

International Scientific Congress: *Modern Olympic Sport*, PWN, Warszawa 1999, vol. XLIII, s. 377-378.

86. Jan Paweł II zwrócił się następującymi słowami do sportowców całego świata: „Wasze umiłowanie sportu jest budulcem ludzkiej solidarności, przyjaźni i dobrej woli między narodami. Niech ćwiczenia fizyczne będą częścią waszego poszukiwania wyższych wartości, które kształtują charakter i dają wam poczucie godności i sukcesu - we własnych oczach i oczach innych. W rozumieniu chrześcijańskim samo życie jest współzawodniczeniem i zmaganiem o dobroć i świętość” Zob. *Wielki Sportowy Jubileusz Roku 2000* (wybór i oprac. Z. Dziubiński), (w:) Z. Dziubiński (red.), *Aksjologia sportu*, SALOS RP, Warszawa 2001, s. 18-23.

87 H. Grabowski, *Teoria fizycznej edukacji*, op. cit., s. 41-44.

88. Instrumentalną funkcję pełni sport również, kiedy realizowana aktywność sportowa, przy spełnieniu określonych reguł, poprzez zasadę *fair play*, ma na celu samodoskonalenie człowieka. Por. H. Lenk, *Leistungssport: Ideologie oder Mythos*, Stuttgart 1972, s. 114.

z odwiecznych dążeń agonistycznych i perfekcjonistycznych. Tutaj mamy do czynienia z procesem selekcji według kryteriów somatyczno-motorycznych, które pozwalają na dobór odpowiedniej dyscypliny sportowej (np. wysocy i szczupli do koszykówki, niscy i krępi do podnoszenia ciężarów itp.), a w konsekwencji stwarzają większą szansę na osiągnięcie wybitnych wyników. Taki rodzaj sportu, przywoływany już wielokrotnie, H. Grabowski⁸⁹ charakteryzuje jako „formę uczestnictwa w kulturze fizycznej ludzi o odpowiednich predyspozycjach somatyczno-motorycznych i aspiracjach agonistyczno-perfekcjonistycznych, której celem jest zaspokojenie potrzeb samorealizacji na drodze współzawodnictwa w dążeniu do osiągnięcia maksymalnych rezultatów w zakresie sprawności fizycznej i ruchowej”

Zaprezentowane kategorie, mające kluczowe znaczenie dla realizowanego przez nas tematu mają wiele cech wspólnych. Ich podłoże antropologiczne, ontologiczne, aksjologiczne, etyczne itp. stanowi kategoria najbardziej znaczeniowo pojemna, a mianowicie kultura. Pozostałe dwie kategorie, a mianowicie kultura fizyczna i sport, ukonstytuowały się na podłożu kultury i stanowią ważne jej składniki. Z takiej zależności i powiązań omawianych kategorii wynikają konsekwencje o charakterze metodologicznym. Chodzi mianowicie o to, że założenia teoretyczne i empiryczne do badania fenomenu kultury mają niemal w całości zastosowanie w procesie poznawania fenomenów kultury fizycznej i sportu.

Przedstawiona siatka pojęciowa oraz ukazane ujęcia interesujących nas zjawisk tworzą swego rodzaju poznawczą perspektywę, w ramach której może być prowadzona refleksja nad różnorodnymi fragmentami omawianych dziedzin kultury. To zadanie wzięli już na siebie poszczególni badacze, którzy są autorami tekstów składających się na niniejszy tom, i którzy referują wyniki swych dociekań teoretycznych i empirycznych w ramach następujących czterech bloków, wyodrębnionych według kryteriów tematycznych, ale przede wszystkim dyscyplinarnych:

1. Sport w perspektywie filozoficznej i teologicznej.
2. Sport w optyce socjologicznej i psychologicznej.
3. Pedagogiczne i etyczne aspekty sportu.
4. Historyczne i aksjologiczne interpretacje sportu.

Wymienione bloki w znaczącym stopniu pokrywają pole interesującego nas zagadnienia. Choć trzeba dopowiedzieć, że poszczególne zagadnienia podjęte przez autorów tekstów zostały omówione w sposób dość mocno zróżnicowany. Różnicowanie to dotyczy zarówno szczebla teoretycznej ogólności omawianego zjawiska, doniosłości z punktu widzenia omawianych dziedzin nauki, dociekliwości badawczej, przyjętych założeń teoretycznych, zastosowanej terminologii i metodologii.

89. Ibidem.

Wyniki dociekań poznawczych oraz formułowane wnioski przez poszczególnych autorów są czasami odmienne, a niekiedy wręcz sprzeczne. Nie należy tego traktować jako uchybienie od strony redakcyjnej, ale jako celowy i zamierzony efekt przyjętej metodologii, polegającej na dopuszczaniu tych tekstów, które spełniają kryteria merytoryczne i metodologiczne. Antynomiczność wyników badań traktujemy jako walor pracy, i jednocześnie jesteśmy przekonani, że niniejsza monografia jest odpowiednim miejscem do konfrontowania odmiennych stanowisk. Wychodzimy bowiem z założenia, że ścieranie się różnorodnych opinii i poglądów stanowi siłę napędową rozwoju nauki i sprzyja lepszemu poznaniu analizowanych zjawisk, a w konsekwencji budowaniu nowych programów i ich aplikacji, z myślą o doskonaleniu rzeczywistości społecznej.

Z wielką przyjemnością i wdzięcznością pragniemy wyrazić podziękowania instytucjom i osobom, bez pomocy których wydanie niniejszej monografii, ważnej dla budowy teoretycznego zaplecza kultury fizycznej i sportu, byłoby niemożliwe. Dziękujemy autorom poszczególnych tekstów, którzy pozytywnie odpowiedzieli na zaproszenie do autorskiego udziału i swoimi wypowiedziami określili wartość książki w obiegu naukowym, a zwłaszcza obiegu szczególnie interesujących nas nauk, a mianowicie nauk o kulturze fizycznej i sporcie.

Dziękujemy recenzentom w osobach ks. prof. zw. dr hab. Stanisława Kowalczyka z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz prof. zw. dr hab. Andrzeja Pawłuckiego z Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku, za recenzje oraz uwagi, które pozwoliły uniknąć uchybień merytorycznych i edytorskich.

Słowa podziękowania kierujemy pod adresem Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, Polskiej Konfederacji Sportu, Biura Rzecznika Praw Dziecka, Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, PKO Bank Polski S.A., Poczty Polskiej oraz KREISEL - Technika Budowlana Sp z o.o.

Zbigniew Dziubiński